

Bernard Mandeville,
De fabel van de bijen, of
Particuliere ondeugden, publieke weldaden

(1714-1723/1724)

Wie Mandeville zegt, zegt *De fabel van de bijen*. Mandevilles *Fabel* is een rijk boek, niet moeilijk, maar door zijn opzet en ontstaansgeschiedenis wel een beetje onoverzichtelijk. Mandeville noemt het zelf een 'rapsodie, vrij van orde of regelmaat'. Het hoofdbestanddeel ervan zijn de 22 *Remarks (De opmerkingen)*. Dit zijn meer of minder korte toelichtingen, die Bernard Mandeville bij 22 regels van zijn gedicht *De morrende korf* heeft gemaakt. Daarnaast bevat het boek een voorwoord en drie grotere essays. Tenslotte is er nog een *Rechtvaardiging van het boek* aan toegevoegd.

Het boek is inmiddels in zijn geheel in het Nederlands vertaald, maar niet in één deel gepubliceerd. Daarom het volgende overzicht.

In *De wereld gaat aan deugd ten onder* (2006) staan het *Voorwoord* en de drie grotere essays, te weten:

- *Een onderzoek naar de oorsprong van zedelijke deugd*
- *Een essay over menslievendheid en armenscholen*
- *Op zoek naar de aard van de samenleving.*

In *De fabel van de bijen* (2008) zijn *De opmerkingen* opgenomen.

Een rechtvaardiging van het boek werd in 1723 afzonderlijk gepubliceerd. Mandeville voegde deze toe aan de derde druk van *De fabel van de bijen* (1724). Dit stuk is opgenomen in *Mensen spreken niet om begrepen te worden* (2007).

Laatstgenoemd boek, *Mensen spreken niet om begrepen te worden*, is de vertaling van *The Fable of the Bees, Part II* (1729). En dit boek kreeg in 1732 een vervolg, waarvan de titel luidt: *De oorsprong van de eer en het nut van christelijkheid bij oorlog*.

Deze drie boeken, dat wil zeggen deel I van 1714-1723/1724, deel II van 1729 en deel III van 1732, vormen samen in feite Mandevilles 'fabel van de bijen'.

De wereld gaat aan deugd ten onder (2006)

INLEIDING

Deugd heeft een kouwe kont. Als we allemaal strikt deugdzaam gaan leven, dan zitten we binnen de kortste keren met elkaar onder een boom en eten de noten die op de grond gevallen zijn. O zo goed en eerlijk en vroom, maar vegeeterend als een plant. Veel schiet er niet over, de stramste eekhoorn is ons nog te vlug af. Er is maar een enkeling die het overleeft. De wereld gaat aan deugd ten onder. Dit is, geachte lezer(es), in een notendop de mens- en maatschappijvisie van de Nederlandse arts, schrijver en 'thinking man' Bernard Mandeville (Rotterdam 1670 – Londen 1733). Zijn faam is wereldwijd, behalve in het land waar hij is geboren en ongeveer tot zijn drieëntwintigste heeft gewoond. Daar kan nu eindelijk verandering in gaan komen. Zijn werk, oorspronkelijk bijna geheel geschreven in het Engels, zal in de komende jaren in vertaling gaan verschijnen. Deel I van dit Verzameld werk, getiteld *De wereld gaat aan deugd ten onder*, bevat onder meer het vermaarde gedicht *De morrende korf* (1705) en de drie grote essays uit *De fabel van de bijen* (1714/1723), gevolgd door *Een bescheiden verdediging van openbare bordelen* (1724). In dit verbluffend moderne boek – dat past in de traditie van *De heerser* van Machiavelli en *Lof der zothed* van Erasmus – neemt Mandeville het op tegen de moraalridders van zijn tijd en van alle tijden. De wereld gaat aan deugd ten onder biedt een eerste representatieve selectie uit het oeuvre van deze belangwekkende Nederlandse schrijver. De selectie wordt gevolgd door een biografische schets van Mandeville, die gepromoveerd was in de filosofie en de medicijnen en een praktijk als medisch specialist had.

Particuliere ondeugden, publieke weldaden. Iets minder kort gezegd: 'Particuliere ondeugden kunnen door het handige management van een bekwaam politicus in publieke weldaden worden veranderd.' Niet over bijen, maar over ons mensen en over het onheil dat deugd heet, gaat *De fabel van de bijen, of Particuliere ondeugden, publieke weldaden* van Bernard Mandeville. Als een sociaal wetenschapper avant la lettre richt Mandeville zich op de vraag wat er nodig is om, rekening houdend met en zelfs profiterend van de individuele menselijke gebreken, de samenleving als geheel zo soepel mogelijk te laten verlopen. Waarschijnlijk is zijn werk juist daardoor een eye-opener en hersenkraker voor telkens weer nieuwe generaties die zelf hun mening willen vormen, onder wie politici, psychologen, filosofen, economen, juristen, literatoren en andere belangstellenden. Zijn observaties blijven actueel omdat de wereld er nu, alle technologische ontwikkelingen ten spijt, niet wezenlijk anders uitziet dan vroeger. In menselijk opzicht is er weinig verschil tussen onze tijd, die van Mandeville en die van de oude Romeinen en Grieken, waarvan Mandeville door zijn opleiding aan de Latijnse School uitstekend op de hoogte was. De menselijke soort als zodanig verandert niet. Daardoor is ook de problematiek altijd en overal dezelfde: samenleven gaat niet vanzelf. De mens is van nature niet geschikt om in vrede en welvaart met anderen samen te leven. Hij is van nature niet sociaal, maar slechts sociabel, dat wil zeggen: er met moeite min of meer geschikt voor te maken om in een samenleving te leven en die samenleving in stand te houden. Wie echt wil ontdekken hoe een samenleving feitelijk functioneert, en hij- of zijzelf daarin, zal terdege rekening moeten houden met de realiteit van de menselijke ondeugden en moeten afrekenen met de fabel van de deugd.

In het gedicht *De morrende korf, of Eerlijk geworden schurken* verwoordt Mandeville het als volgt: 'Aldus bevordert ondeugd vindingrijkheid / Die samen met tijd en nijverheid / De gerieflijkheden van het leven / Zijn werkelijke genoegens, welstand, gemak, / Tot zo'n hoogte had gebracht dat de echte armen / Beter leefden dan de rijken voorheen.' Zouden alle mensen door deugd worden bevangen, dan kan er geen twijfel bestaan over de samenleving die dan ontstaat. 'Louter deugd zorgt er niet voor dat naties / In pracht leven. Zij die een Gouden Tijdperk/ Willen laten herleven, moeten net zo openstaan /Voor eikels als voor eerlijkheid.'

Deugd is de lijm van schijnheiligen en het slijm van lichtgelovigen. Omdat Mandevilles zienswijze haaks staat op wat veel mensen geloven, omdat zijn tijdgenoten hem niet zomaar konden of wilden begrijpen, is hij zich nader gaan verklaren. Dat heeft hij de rest van zijn leven gedaan, tot aan zijn dood in 1733, in meer dan dertig werken die samen ongeveer 2700 bladzijden beslaan. Zo beschouwd is het gedicht *De morrende korf* de 'oertekst' van *De fabel van de bijen* en vele andere publicaties. Mandevilles optiek is altijd die van een wetenschappelijk georiënteerde arts die zorgvuldig waarneemt, analyseert en zijn diagnose stelt. Deze medisch-filosofisch geschoolde denker noemde zichzelf Philopirio, liefhebber van de empirie, van de ervaring. Als schrijver manifesteerde hij zich op twee fronten in het aloude strijdperk van idealisten en empiristen. Aan beide zijden ging het, zoals altijd, om macht, invloed en materiële belangen. Aan het ene front stonden artsen tegenover elkaar. De gevestigde orde van traditionele, dogmatisch opgeleide geneesheren verzette zich tegen de opkomende modern-wetenschappelijk gevormde artsen. Aan het andere front stredden mensen in partijen en instituties hard en scherp om de politieke macht in de samenleving. In het puriteinse Engeland van de achttiende eeuw waren de idealistische tegenstanders van Mandeville machtig en talrijk. Ze vielen over hem heen toen in 1723 de tweede editie van *De fabel van de bijen* uitkwam, waaraan hij onder andere *Een essay over menslievendheid en armenscholen* had toegevoegd, en hij werd verketterd als 'Man-devil'. Zoals andere wetenschappers de aantrekkingskracht van de aarde onderzochten, zo nam Mandeville die van de wereld van menslievendheid en liefdadigheid onder de loep. Haar aantrekkingskracht voor bekende en onbekende mensen blijkt te zijn dat zij hun een sublieme mogelijkheid biedt om een vrome en onbaatzuchtige sier te maken en tegelijkertijd hun echte drijfveer van eigenbelang en eigen genoegens diep te verbergen. Van ware zelfverloochening is volgens Mandeville bij hen geen sprake. Wat mensen voor anderen doen, doen zij feitelijk omwille van zichzelf. De weldoeners die zich betrappt voelden, werden gek van razernij. Ze zaten verstrikt in een fuik: Mandeville kon niet weerlegd worden omdat zij dan met de oorzaak van hun woede, datzelfde eigenbelang en diezelfde eigen genoegens, voor de dag moesten komen. Vanaf toen vonden zijn tegenstanders alles weerzinwekkend en gevaarlijk wat in *De fabel van de bijen* stond, gelezen of niet. Ze beschuldigden Mandeville van het aansporen tot geile, de samenleving ontwrichtende losbandigheid door zijn voorbeeld van in Amsterdam gedoogde 'muziekhuizen'. Hun streven hem door de rechter monddood te laten maken, beantwoordde hij met polemische teksten als *Een bescheiden verdediging van openbare bordelen*. In die tijd was schrijven over prostitutie, als het aan de zedenmeesters lag, even riskant als prostitutie bedrijven. Op een ets van Charles Mosley uit 1749 is te zien hoe Mandevilles *Modest Defence of Publick Stews*, zoals de Engelse titel luidt, met het meubilair het bordeel uit en het vuur in vliegt, pal naast een lijst van terdoodveroordeelden. Mandeville was er helemaal

niet op uit om ondeugden aan te moedigen. Hij gaf alleen geen gehoor aan 'zulke stomkoppen in de wereld die zich voorstellen dat ondeugden worden aangemoedigd wanneer zij ze over het voetlicht gebracht zien'. Ieder mens heeft, in Mandevilles visie, van nature zijn hartstochten en zwakheden, of hij wil of niet. Deze ontkennen of onderdrukken vanuit een of andere fictie is niet alleen merkwaardig, maar vooral schadelijk voor de geestelijke en lichamelijke gezondheid van individuen en voor hun welzijn en geluk in het samenleven met elkaar. Hetzelfde geldt voor het botvieren van hartstochten en zwelgen in zwakheden. 'Ondeugd,' aldus Mandeville, 'bestaat niet uit het voelen van hartstochten of beïnvloed worden door de zwakheden van de natuur, maar uit het toegeven en gehoorzamen aan hun roep in weerwil van de stem van de rede'.

Worden ondeugden ontkend of onderdrukt, dan banen ze zich hun eigen sluipwegen. Kijk maar naar Mandevilles argumentatie in het essay over de openbare bordelen: 'Dit plan om hoerenkasten te slopen om onkuisheid te voorkomen, doet me denken aan een zekere superkieskeurige heer die nooit vond dat zijn tuin er goed uitzag, totdat hij een kakhuis dat in één hoek ervan stond en hem pijn aan de ogen deed, had afgebroken. Het duurde niet lang voordat elke neus in de familie van zijn fout overtuigd was.' De fout van deze kieskeurige heer, schrijft Mandeville, 'is de reden waarom de wijze bestuurders van die goedgeordende stad Amsterdam altijd een onbepaald aantal huizen gedogen waarin vrouwen even publiekelijk worden gehuurd als paarden in een stalhouderij'. Is toestaan of verbieden niet mogelijk, dan kunnen bestuurders openlijk of stilzwijgend gedogen. Onenigheid is gebruikelijk en bestuurders van alle tijden zijn hieraan gewend. Sterker nog, het feit dat ieder individu wat anders wil voor zichzelf, is juist de reden van hun functie. Daarom is het 'een geluk dat de gebeden en ook de wensen van de meeste mensen onbetekenend zijn en niet deugen'. Zouden alle smeekbeden worden ingewilligd die aan de hemel worden gericht, dan is er geen samenleving mogelijk en vervalt de wereld in chaos. Hetzelfde geldt voor alle smeekbeden aan bestuurders. Volgens Mandeville zouden bestuurders de openbare bordelen niet alleen moeten gedogen, maar zelfs wettelijk moeten instellen als laagdrempelige gemeentelijke voorzieningen, gefinancierd volgens het profijtbeginsel en lucratief als casino's. Bordelen als openbare zwembaden in elke wijk, om er zeven dagen per week een veilige duik in te kunnen nemen. We moeten immers in beweging blijven – en dan is, houdt Mandeville ons voor, zo'n zwembad veel gezonder dan een stinkende sloot. We bewegen dat het een lieve lust is. 'Honger, dorst en naaktheid zijn de eerste tirannen die ons dwingen in beweging te komen. Daarna zijn onze trots, luiheid, sensualiteit en wispelturigheid de grote patronen die alle kunsten en wetenschappen, bedrijven, ambachten en roepingen in gang zetten, terwijl de grote werkmeesters nood, gierigheid, afgunst en ambitie, elk in de eigen categorie, de leden van de samenleving aan het werk houden en ervoor zorgen dat ze zich, de meesten ervan vrolijk, allemaal onderwerpen aan het corvee van hun positie, koningen en vorsten niet uitgezonderd.' Zo mag je toch niet praten over wat veel mensen minder fraaie of ongewenste eigenschappen vinden? Waarom eigenlijk niet! 'De eigenschappen waarvan we allemaal doen alsof we ons ervoor schamen, zijn het grote fundament van een bloeiende samenleving.' Het zijn juist de ondeugden die ervoor zorgen dat welvarende en beschaafde samenlevingen kunnen ontstaan, mits er aan een voor- waarde wordt voldaan: goed bestuur. Bekwaam zijn de bestuurders die de ondeugden die inherent zijn aan de mensen, handig weten te reguleren, en wel zodanig dat

de samenleving als geheel, dus iedereen, er profijt van heeft. 'Trots en ijdelheid hebben meer ziekenhuizen gebouwd dan alle deugden bij elkaar.' Mensen groeien en bloeien door hun ondeugden en zij verdorren en versterven door wat deugd heet. 'De beminlijke eigenschappen van de mens brengen niemand van zijn soort in beweging. Zijn eerlijkheid, zijn liefde voor gezelschap, zijn goedheid, tevredenheid en zuinigheid zijn het comfort van een lusteloze samenleving, en hoe werkelijker en ongeunstelder die eigenschappen zijn, des te meer houden zij alles in rust en vrede, en des te meer zullen zij overal in- spanning en beweging voorkomen.' Hoed je daarom voor moralisten en filosofen die de mens steeds maar weer willen maken zoals hij níet is. 'Een van de belangrijkste redenen waarom zo weinig mensen zichzelf begrijpen,' zegt Mandeville, 'is dat de meeste schrijvers hun altijd leren wat ze zouden moeten zijn en zich er bijna nooit druk over maken hun te vertellen wat ze werkelijk zijn.'